

GUANYEM AMB LA LLENGUA. EL CATALÀ DURANT EL FRANQUISME

ELENA YESTE PIQUER

EN
CATALÀ
SI US
PLAU

DEFENSEM LA LLENGUA

(LA MIRA) *f*

FONOLL

GUANYEM AMB LA LLENGUA.

EL CATALÀ DURANT EL FRANQUISME

Elena Yeste Piquer

f

F O N O L L

Juneda, 2022

1a edició: febrer de 2022

© del text: Elena Yeste Piquer

© de les característiques d'aquesta edició:

Editorial Fonol

© de la publicació original dels articles: *La Mira*

www.lamira.cat

Assessorament lingüístic:

Helena Vilchez i Núria García Caldés

Disseny gràfic i maquetació: Núria Mirada

(La Mirada Gràfica)

Disseny de la coberta: Arnau Torrente Capdevila

Impressió: Anfigraf Indústria Gràfica

Editat per:

Editorial Fonoll, SL

C/ Prat de la Riba, 128 · 25430 Juneda

www.editorialfonoll.cat

ISBN: 978-84-125024-2-8

Dipòsit legal: L 60-2022

Advertiment legal:

És rigorosament prohibida, sense l'autorització dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic.

EL *SIGNE*
D'UN TEMPS

El 17 de novembre de 2018, vaig començar a publicar al magazín *La Mira* la sèrie de reportatges *El català durant el franquisme*. Una de les primeres entrevistes que vaig fer va ser amb el gramàtic i escriptor Albert Jané, per al primer reportatge de la sèrie, que vam titular *Quan el català no mor*. Per fi, ens coneixíem amb l'autor d'aquella gramàtica que sempre corria per casa, del despatx del pare a la meua habitació. M'agradava la tria de textos literaris que hi havia al final de cada lliçó, i els fullejava, sovint perdent de vista quina era la consulta per la qual havia recorregut al llibre.

Es titulava *Signe: normes pràctiques de gramàtica catalana*, redactades per Albert Jané, amb la col·laboració de Josep Ibàñez, Enric Gual i Maria Eugènia Dalmau. La meua és una cinquena edició de l'any 1969, ara dedicat amb la seva amistat per Albert Jané el 19 d'octubre de 2018, quan vaig fer-li l'entrevista al seu despatx a Barcelona. Un espai de paper, aturat en el temps. La fotografia va retratar Jané envoltat de la seva col·lecció de *Cavall Fort*, revista amb la qual va col·laborar des de 1963, traduint al català molts personatges de còmic, com els barrufets, i que va dirigir de 1979 a 1997.

Després de l'entrevista, vam estar consultant carpetes amb papers i més papers que he conservat i que han viatjat amb mi fins al final de l'elaboració del llibre. Una documentació que m'ha permès reconstruir el paisatge de l'època i conèixer amb més detall els seus actors. De persones, d'històries i llocs que, conversa rere conversa amb els seus testimonis, he anat descobrint, imaginant.

A la primera pàgina del meu exemplar de *Signe*, hi consten el nom del pare i l'anotació «5° Bto. C. Català», corresponent al curs de cinquè de Batxillerat. D'entre les pàgines, van sortint petits retalls de paper amb anotacions manuscrites. Són una mena de resums o esquemes que complementen el contingut de cada lliçó. Estan escrits a lletra petita, prima i menuda: els diftongs, la dièresi i les seves excepcions, els complements del verb, l'apòstrof, l'accentuació, l'adjectiu, la vocal neutra... El so de la o: «El signe gràfic de la o és pronunciat u. L'analogia amb l'ortografia castellana ens pot servir també com a orientació per al correcte ús de la o i de la u de les síl·labes àtones», explica la nota. Al marge de la lliçó X, hi diu: «Exàmens: 21 de febrer: lliçó VIII, IX, X». Són les lliçons corresponents a l'accent tònic i l'accent gràfic (VIII), les regles d'accentuació gràfica (IX) i l'apòstrof (X). A la lliçó IX, llegim que els mots monosíl·labs generalment no s'accentuen, però que n'hi ha un curt nombre que s'accentuen per diferenciar-los gràficament d'altres amb els quals es podrien confondre en llegir. Els diacrítics. Al costat de la relació de paraules, en algunes ocasions, entre parèntesi, hi ha la traducció al castellà. «Soc (dorm com un soc)», i al costat, escrit a mà, diu «tronco». «Deu (una deu d'aigua)», «manantial». El llibre està subratllat arreu, en diferents colors, fet que facilita la localització

ràpida de la informació més important de la lliçó. En un altre full, hi ha anotacions de vocabulari: matalàs, paret, jardí, xicot, garbó, gripau. El meu pare tenia llavors catorze anys.

Un full del 21 d'abril de l'any 72 recull les notes d'una sessió de música a l'escola, amb els títols de diverses cançons interpretades per Raimon, Maria del Mar Bonet, Dos + Un i Lluís Llach, amb què aprenien la llengua a través de les lletres musicals. *Elogi dels diners*. Autor: Anselm Turmeda. *Quan jo vaig nèixer*. Autor: Raimon. *Quatre rius de sang*. Autor: Raimon. *Cançó d'es majoral*. Autora: M. del Mar Bonet. *Aigò*. Autora: M. del Mar Bonet. *Pescadors*. Autor: Dos + Un. *Deixa la por*. Autor: Falsterbo 3. *L'estaca*. Autor: Lluís Llach. A sota del títol de cada cançó, hi ha dues línies de resum de la cançó. La música d'un temps que cridava canvi.

En aquelles classes als Jesuïtes, el meu pare va aprendre, per primera vegada, el català a l'escola. La mare el va estudiar a l'escola de les Dominiques, a segon de batxillerat, amb la professora de castellà, la senyora Cardona, que també els impartia català amb el llibre *Signe*.

La primera edició d'aquella gramàtica, de l'any 1962, entrama la història d'un temps en què el català s'aprenia mitjançant trameses per correu postal. El 1969, any d'edició del meu exemplar de *Signe*, la llengua i la cultura catalanes van rebre l'impuls de les campanyes populars «Català a l'escola», amb l'adhesió de més de 2.500 entitats, i «Llegiu llibres en català», tret de sortida del bibliobús «Cultura en ruta». Aquesta és una crònica del català durant el franquisme a través d'alguns dels seus protagonistes. De la llengua, que no va morir.

**QUAN EL CATALÀ
NO MOR**

«Estad seguros, catalanes, de que vuestro lenguaje en el uso privado y familiar no será perseguido.» És el 27 de gener de 1939, i així resa el text preliminar del ban del general Eliseo Álvarez Arenas, cap dels serveis d'ocupació de la ciutat de Barcelona. Només un any més tard, es dona inici a un seguit de classes particulars de català a casa de l'escriptor Josep Maria Folch i Torres. Mestres d'abans de la guerra com Artur Balot, Antoni Jaume, l'assagista i traductor Josep Farran i Mayoral i el mateix Folch i Torres hi fan de professors. El català perviu. El català no mor.

«Haviem d'anar amb molt de compte perquè el porter no se n'estranyés, perquè ningú no pogués figurar-se que allò era una reunió. A vegades fèiem veure que es tractava de classes d'anglès i àdhuc teníem preparades llibretes amb apunts d'anglès per si es presentava la policia...», detalla l'escriptor i pedagog Joan Triadú, en el llibre *Vint anys de resistència catalana (1939-1959)*, de Jaume Fabre, Josep Maria Huertas i Antoni Ribas. La intervenció de la policia podia comportar clausurar les classes i fer-los anar a declarar, «la cosa no passava d'aquí», precisa Triadú. «Molts cops, els professors callàvem una intervenció de la policia perquè no se n'assabentessin els alumnes.

Si no, agafaven por a ser fitxats i perdiem la clientela i el local...», comenta. Triadú comença a fer classes de català primer a Cantonigròs i, després, també, a casa dels Folch i Torres. Com explica Agustí Pons a *Joan Triadú, l'impuls obstinat*, Triadú s'adona ben aviat que «l'objectiu de les classes ha de ser la preparació de mestres més que no pas l'extensió generalitzada de l'ensenyament. I això perquè la dictadura s'anuncia llarga i, per tant, també la prohibició d'ensenyar la llengua i la literatura pròpies del país». Comença la lluita d'una generació invisibilitzada.

Les classes del mestre Pere Elies i Busqueta

L'Institut d'Estudis Catalans (IEC) reprèn les seves activitats de manera clandestina el 1942 i els Amics de la Poesia es reuneixen per primera vegada el 28 de març a la botiga del joier Ramon Sunyer de Barcelona. L'any 1944, l'escriptor i professor de llengua d'abans de la guerra Pere Elies i Busqueta comença a impartir català a grups restringits. «Fèiem les classes en pisos particulars, amb només tres o quatre persones, perquè no es notés [...]. Quan acabava el curs, alguns cops em regalaven una ploma estilogràfica o alguna cosa com a agraïment, puix que aleshores no hi havia quotes ni res semblant», rememora en el llibre de Fabre, Huertas i Ribas.

El 1947 té lloc l'inici d'alguns cursos de català per a adults, celebrats principalment en centres de l'Església i privats, a Barcelona, i també a Reus i a Mataró, com documenta Carles-Jordi Guardiola a *Per la llengua. Llengua i cultura als Països Catalans 1939-1977*. És un moviment

clandestí però palpable, que es produeix i reproduceix en tots els punts de la geografia catalana. El 1949 s'assoleix una de les grans fites de la història de l'ensenyament i la normalització a València, amb l'organització dels cursos de gramàtica valenciana de Lo Rat Penat. La primera convocatòria consta de tres cursos orals, amb 57 alumnes i 93 que s'inscriuen als cursos per correspondència. Per primer cop en molts anys, com diu Santi Cortés en el llibre *Ensenyament i resistència cultural: els Cursos de Llengua de Lo Rat Penat (1949-1975)*, s'anuncia la possibilitat d'aprendre una llengua no oficial mentre a Catalunya i les Illes l'ensenyament del català es fa clandestinament en parròquies i domicilis particulars. Així, Lo Rat Penat esdevé «una entitat de la resistència que ofereix un ensenyament alternatiu».

Amb el canvi de dècada, als anys cinquanta, les classes de català, clandestines i gratuïtes, persisteixen en la intimitat de les cases particulars. L'ensenyament clandestí del català s'estén, també, a centres parroquials i excursionistes, que ofereixen cursos per a adults, al vespre. «Es tracta d'iniciatives esporàdiques, sense cap mena de coordinació, i en la majoria dels casos, sense una continuïtat assegurada. I amb molta por entremig», afirma Agustí Pons. Els professors Artur Balot i Antoni Jaume ensenyen català al Club Diagonal, en unes classes organitzades pels Amics dels Castells i Monestirs a principis dels cinquanta. Pere Elies i Busqueta fa cursos de llengua en entitats culturals com l'Agrupació Excursionista Catalunya, l'Agrupació Cultural Folklorica Barcelona o el Centre Comarcal Lleidatà.

L'escriptor, il·lustrador i professor Enric Larreula ens parla de les classes de català del mestre Pere Elies

a l'Agrupació Cultural Folklòrica Barcelona. Un mestre que anava amb llacet, clenxinat, camisa blanca i americana, que els tractava sempre de *vós* i es referia als seus alumnes com a «estimats deixebles». Les classes es donaven un cop per setmana en un pis a la Via Laietana. «Hi entràvem discretament. En aquests primers temps eren d'agamat, anàvem amb compte de no fer gaire soroll: no sortir tots alhora, ara sortir un i al cap d'un moment sortir uns altres... ens anàvem dissolent per l'escala a poc a poc. Suposo que el veïnat ho sabia, que allò era un centre de clandestinitat. Era una mica així, ho dissimulàvem una mica, però aviat ho vam deixar de dissimular. Perquè, en aquella època, per molt que Franco visqués encara, guanyàvem nosaltres», exposa.

Les sessions, teòricament, havien de durar una hora, «el que passa és que s'allargaven les converses...». Eren temps de consciència reivindicativa. «Les classes d'ell eren molt solemnes, li donava una gran importància al fet del català, la tenia... Tots estàvem allà embadalits amb ell.» Larreula assegura que les classes de Pere Elies «no és que fossin divertides, les d'ell eren classes solemnes, acadèmiques, però el context ens portava a riure per les indirectes que llançava referint-se a Franco. Un dia, a les seves classes, vam cantar unes cançons, una cançó que ell en va fer la lletra. Llavors, nosaltres la vam musicar i la vam cantar en un acabament de curs. En va estar cofoi...».

«Hi havia unes grans complicitats, perquè la gent que en aquella època anava a classes de català era gent que era com tu», indica. Als anys seixanta es van produir uns avenços importants. «Òmnium es va organitzar, va sortir *Ca-vall Fort*, va sortir el *Serra d'Or* uns anys abans, va sorgir

el moviment de la Nova Cançó, es van començar a fer classes per a algunes escoles... Així va anar, i la sensació era que guanyàvem alguna cosa», clou Larreula. «Aquell curs em sembla que no el vaig acabar, perquè em va tocar anar a la mili.» Quan va tornar del servei militar, estava determinat a aprendre bé el català i va fer cursos per correspondència amb en Pere Elies: «Em sembla que el vaig triar jo perquè ja el coneixia. Et corregia, ho feia bé, tot era molt acadèmic amb ell... Era molt important tot allò que estàvem fent».

Els cursos clandestins de català proliferen d'ençà del final de la guerra, sempre evitant de donar publicitat al contingut de la reunió, que era el curs de català. En una conversa amb *La Mira*, el mestre i pedagog Joaquim Arenas, que als anys setanta va ser coordinador de la Delegació d'Ensenyament de Català (DEC) d'Òmnium Cultural, remarca el fet que «hi havia un interès molt gran perquè la gent pogués aprendre i transferir el coneixement del català. I tot això va ser una resistència passiva molt amagada».

Del CICF a les sessions al domicili de Joan Triadú

A partir de 1951, Triadú comença a col·laborar amb el Centre d'Influència Catòlica Femenina (CICF), com a professor de l'Escola de Secretariat de Direcció. Triadú proposa introduir classes de català en l'oferta formativa del centre, situat a la Via Augusta de Barcelona. Mossèn Narcís Sagner, rector de la parròquia de Sant Ildefons, dona suport a la iniciativa. «En Triadú hi treballava. I

va proposar a la senyora Ferrer, directora i fundadora, a veure si es podia fer català. I hi va començar a haver classes de català. En Triadú va promoure això i després va promoure l'aula de català del CICF, que ensenyava català», apunta Arenas. Com detalla Pons, «es comença impartint tres classes a la setmana però de seguida cal augmentar-ne l'oferta, en un procés que —segons l'expressió del mateix Triadú— creixerà de forma tan espectacular com una carbassera: de les tres classes setmanals es passa a la formació de dos grups, dels dos grups als tres i així, esglaó a esglaó, l'ensenyament del català va obrint-se camí de forma inexorable».

L'oncle d'Enric Larreula, Frederic Larreula, hi impartia classes de llengua: «El meu oncle Frederic, el germà petit del meu pare, feia classes al CICF, amb en Josep Baiget, en Jordi Mir i en Triadú». «Molta gent recorda el CICF com un lloc on va poder aprendre català. I es va fer a cara oberta, no com les classes que s'havien fet d'amagat en un pis», afegeix. Pere Grau, alumne de Joan Triadú a les classes de català del CICF, assenyala que aquells cursos «van ser la cèl·lula originària des de la qual en Triadú, amb una tasca que Catalunya mai no li podrà agrair prou, va anar escampant l'empresa d'ensenyar a escriure correctament als adults que, poc o molt, no sabíem fer-ho per no haver-lo pogut aprendre a l'escola». Ho explica en un article al número 98 de *Llengua Nacional*. Per encomanament de Triadú, Pere Grau comença a impartir una classe setmanal a l'Orfeó Gracienc la tardor de 1957. El curs següent ho fa al Cercle Sardanista de la plaça del Pi.

L'any 1957, el gramàtic i escriptor Albert Jané assisteix a un curs de perfeccionament de català que organitza Joan Triadú, a casa seva, al carrer Príncep d'Astúries

de Barcelona. Ja en el moment de moblar el seu domicili particular, Triadú preveu els possibles usos docents dels diferents espais. «A la sala-menjador, bastant gran, hi va col·locar un llarg escó perquè hi pogués cabre molta gent, és a dir, futurs alumnes», recull Agustí Pons. Els alumnes de Triadú contribueixen amb una quota a les despeses de material de curs. Les classes són un cop a la setmana. Jané hi acudeix amb altres companys de l'època: el traductor Gabriel Bas, la professora de català Maria Eugènia Dalmau, que era filla del pedagog Delfí Dalmau, i Josep Ibàñez, el seu espòs, professor de català i gramàtic. «El meu enllaç amb el curs va ser la Maria Teresa Sacristà, que era excursionista, una activista de l'època, i ens coneixia molt bé. Érem amics, sortíem d'excursió i ens va proposar d'anar-hi», recorda. El nombre total d'alumnes és de nou. Quan acaba el curs, el juny del 58, Triadú els demana seguir la tasca, a partir d'aquell moment cal que ells també es dediquin a fer de mestres de català.

I així, la tardor del 58, Albert Jané s'inicia com a professor. «Durant molts anys, vaig fer classes de català al local del Centre Sardanista, que en deien així perquè hi havia una entitat d'abans de la guerra que es deia Foment de la Sardana. La van suprimir l'any 39, i llavors en van fer una altra amb nom diferent, la tasca principal de la qual era organitzar sardanes, però feien altres activitats, com els cursos de català.» El nivell de llengua dels alumnes era molt irregular. «Hi havia molta gent que havia llegit, i gent que no havia llegit mai. Hi havia qui no havia vist mai el català escrit, és clar. Llavors havies d'insistir. Jo mateix em vaig formar de manera autodidacta, a base de llegir coses de Fabra. Vam fer el que vam poder. La sort és que la llengua estava molt

fixada, ben establerta. Estava unificada, i això va ser una sort. Les normes estaven fixades i, per tant, es tractava de divulgar-les fent molts dictats, exercicis i explicacions», relata Jané.

El 1959, Triadú convoca la primera d'una sèrie de trobades regulars amb professors de català, celebrades una o dues vegades l'any fins al naixement d'Òmnium Cultural. «Recordo que el dia 2 de gener del 59, l'endemà que Fidel Castro va entrar a l'Havana, va fer una reunió de professors de català a casa seva, amb el senyor Ramon Aramon i Serra, que era secretari general de l'IEC i membre de la seva Secció Filològica. I ens va fer unes quantes consideracions sobre els problemes que podíem tenir i com ens havíem de comportar. Es va dir que ho havíem de fer amb molta discreció, sense que se'n parlés gaire, però sense tenir por. En certa manera, no es podia fer soroll, havíem d'adoptar una actitud més aviat discreta. Les reunions de professors primer es van fer a casa seva i després a la seu d'Òmnium», descriu Jané. «Triadú deia que calia enco ratjar els tímids i frenar els massa audaços», evoca en un altre moment de la conversa.

Fabre, Huertas i Ribas revelen que algunes entitats no acabaven d'estar tranquil·les amb el fet que els cursos es fessin de manera clandestina, i per això demanaven permís a l'autoritat. Un permís que els era denegat. «Tot allò era clandestí, evidentment. Es tractava, per tant, de convèncer els directors de les entitats de fer el curs. Era un fenomen multiforme, cada cas era especial. Jo no vaig tenir cap problema, no vaig tenir conflicte, però sí que en va tenir en Josep Ibàñez, que feia classes a l'Agrupació Excursionista Catalunya, a la plaça del Pi, molt a prop d'on ho feia jo», afirma Jané.

Josep Ibàñez «s'encarregà d'un curs a l'Agrupació Excursionista de Catalunya, de la plaça del Pi, i en més d'una ocasió hi va haver d'esquivar les visites, inquisitorials i inoportunes, d'un delegat del Govern Civil, que objectava que les classes de català no eren una activitat prevista en els estatuts de l'entitat. El vaig conèixer a la DEC», comenta la professora de llengua i literatura catalanes Teresa Clota.

El març de 1960, es fa públic el manifest *Per la llengua catalana*, en el marc de la Campanya dels 100, en defensa de l'ensenyament i la normalització del català. Guardiola assenyala que, per primera vegada, del 1939 ençà, «hom dona el nom públicament per prestar suport a un document d'aquest tipus, il·legal i clandestí, però amb voluntat de fer-se públic». Aquell any es duen a terme, també, els primers cursets de català a la Universitat de Barcelona, a les Facultats de Dret i de Filosofia i Lletres, amb concurrència de més de dos-cents estudiants.

El Centre de Lectura de Reus i la senyoreta Teresa Miquel

«No és fàcil de saber quan, després de la guerra, la senyoreta Miquel va fer, a casa seva, reservadament, un curs de català a algun alumne. Al Josep M. Arnavat i a mi, no es pot dir que ens en fes un, perquè —d'una manera no programada— n'anàvem aprenent a partir d'observacions seves damunt dels escrits que li sotmetíem a consideració; no tan sols a consideració lingüística sinó de tota altra mena. L'Arnavat i jo havíem anat adquirint molts coneixements de llengua catalana a partir d'una relació molt estreta i

continuada amb ella, iniciada el 1939», exposa Ramon Amigó en el llibre *L'ensenyança de la llengua catalana, des de Reus, sota el franquisme*. El poeta reusenc Josep M. Arnavat i l'escriptor Ramon Amigó van ser alumnes seus de francès. No van fer mai un curs sistematitzat amb la senyoreta Miquel, però van comptar amb la seva supervisió en termes d'ortografia, sintaxi i llenguatge. «Vam aprendre molts principis, que ens explicava amb aquella severitat sintètica que la caracteritzava», observa Amigó.

L'any 1958, Teresa Miquel i Pàmies, nascuda a Reus el 1900, professa el primer curset de llengua de la postguerra al Centre de Lectura de Reus, consistent en sis lliçons sobre gramàtica catalana. A partir del curs 1959-1960, el Centre de Lectura acull classes regulars de català, impartides per Maria Vallverdú en el nivell elemental i per la senyoreta Miquel en el superior, totes dues formades com a professores de català abans de la guerra. «No ens consta quina va ésser la resposta dels socis en aquells primers anys, i pensem que devia ésser petita o, si més no, mediocre. A més, això era com una floreta esporàdica en un gran desert», raona Amigó.

La senyoreta Miquel havia après català amb Teresa Mallafre, una de les primeres mestres d'escola que n'ensenyava als seus alumnes cap al 1915. «Vaig tenir la sort que a l'Escola primària la mestra ens ensenyava ja en català (cas únic a Reus en aquella època), per la qual cosa jo conservo un pregon agraïment a aquella bona senyora», declara Miquel en una entrevista mantinguda amb Carme Garsaball, publicada al *Butlletí interior dels Seminaris d'Ensenyament de Català*, de la DEC d'Òmnium Cultural, d'octubre de 1971. La professora Miquel exposa que, de sempre, a casa seva havien escrit en català «com

la cosa més natural del món, i això feia estrany a parents i amics. Parlar-lo, sí, però si era possible amb un deix castellanitzant. Un petit exemple: el meu nom, Teresa, era pronunciat, a casa, tal com és (s sonora). Però uns “parents rics” (la diferència de classes era encara molt pronunciada) em deien Teresa (s sorda) i criticaven que a casa no fessin igual perquè Teresa feia molt més fi (!)».

Pels volts dels anys trenta del segle passat, a les escoles del Centre de Lectura s’hi organitzava un curs elemental de català, «però l’any 1932 el secretari de les escoles, Josep Serra Pàmies, amic nostre, volgué ampliar-ne l’ensenyament establint un curs superior, i va venir a demanar-nos que el meu germà o jo ens n’encarreguéssim. Era una prova de confiança que calia no defugir. Vaig ser jo, perquè ja em dedicava a l’ensenyança, qui me’n vaig fer càrrec. Confesso que vaig haver de fer un esforç considerable. No és el mateix escriure una llengua que fer-la aprendre, però gràcies a això vaig perfeccionar el meu català». La primavera d’aquell curs, quan la Generalitat va convocar exàmens per formar el Cens de Professors de Català, Teresa Miquel s’hi va presentar. «Eren tres exercicis, cadascun eliminatori: quan a la tercera llista, ja bastant reduïda, vaig llegir inclòs el meu nom, vaig viure el moment més feliç de la meua vida professional», relata. Teresa Miquel és, a Reus, una de les primeres professores reconegudes pel mestre Pompeu Fabra. «Va donar la casualitat que li va tocar com a president del jurat en Pompeu Fabra, cosa de la qual estava molt satisfeta. La va engrescar tant la bona rebuda i la bona nota de Fabra, que ho explicava alegrement. Perquè a mi m’ho va explicar», revela el poeta reusenc Xavier Amorós, alumne seu de francès quan tenia tretze anys.

L'any 41, estableix una acadèmia dedicada a la preparació de cursos de Batxillerat. Miquel, diplomada de la Universitat de Tolosa i devota de la llengua i la cultura franceses, s'encarrega de la part d'idiomes: «Vaig aprofundir els meus coneixements de grec i de llatí, i he ensenyat de llavors ençà aquestes llengües a una majoria indiferent o més aviat hostil (“De què li ha de servir, al meu fill, saber llatí?”) i a una minoria, ja dels cursos superiors, que ha compensat a bastament el meu afany i la meva exigència, sintàctica sobretot. Aquesta tasca també ha estat apassionant: indagar i fer entendre què diuen els clàssics i com ho diuen».

Amorós explica a *La Mira* que la senyoreta Miquel «era una persona que va dedicar tota la seva vida a estudiar i ensenyar». La coneixia perquè era amiga de la família. «Sempre tractava d'una manera normativa, en general, no només amb la gramàtica, sinó amb tot. La seva norma era no fer bromes, no riure per qualsevol cosa, era una persona seriosa, molt seriosa, fins i tot en la forma de vestir, vestia molt severament, no portava ni flors ni violes», recorda.

El primer llibre escrit en català a Reus després de la guerra és un recull de poemes de Josep M. Arnavat titulat *Gamma*. El llibre, publicat el 1946, porta un poema, titulat *Designi*, dedicat a la senyoreta Miquel.

Seny i cor, missatgers de fortitud
en l'horitzó secret dels pensaments,
i en el poema pur d'hores silents
coronades per llum de solitud.

I oh meravella de la solitud!
la ignota mà que duu els destins fervents
us escollí perquè infantéssiu ments
fidels, i les nodríssiu de virtut.

I pròdiga en el Seny, i alhora humana
en el Cor —sereníssima harmonia
coronada d'amor— nodriu encara.

I un designi diàfan agermana
el pensament i la paraula pia
al vostre entorn, com presentint la mare!

Per a Teresa Miquel i Pàmies

De la necessitat en va fer virtut. «Després del gran trasbals bèl·lic i polític del nostre país, dintre la grisor esferèidora de l'ambient, en un clos estret tal com l'època exigia, la seva porta va estar sempre oberta a aquells qui s'interessaven per l'idioma. Es pot dir que casa seva era l'únic illot ciutadà on la cultura del país seguia bategant, en una intimitat que deixava, però, escapar un rajolí de llum cap enfora. Els poetes i els qui aleshores aprenien a fer versos trobaven a ca la senyoreta Miquel guia i encoratjament, i hi educaven l'eina de l'expressió. Era una diminuta i excelsa acadèmia, càlida en l'acollida», rememora el davantal del *Butlletí interior* d'Òmnium l'octubre de 1971. I si bé «encara que hagi impartit ensenyament a centenars d'alumnes, no és mestra d'escola, com hom podria creure, sinó professora d'idiomes, amb una vocació quasi apassionada per la gramàtica que l'ha conduïda a l'ensenyament de les llengües. La reputació més divulgada la presenta com a professora de francès i de català. La seva activitat didàctica en aquests dos vessants

ha prestigiats les aules del Centre de Lectura», destaca el davantal. A més a més, Miquel va aportar els seus coneixements relatius a l'estudi de la llengua amb els temes gramaticals i exercicis del curs que va preparar des de la secció d'Estudis del Fòrum Joventut de Reus, Delegació dels Seminaris d'Ensenyament de Català. Material amb què, encara durant els anys setanta, s'ensenyava la llengua a les comarques meridionals de Catalunya.

Carme Garsaball la defineix com «una persona culta, amb aquella seriositat agradable de qui ha arribat a una maduresa moral i a una comprensió poc comuna, però mantenint alhora un aspecte rebel i lluitador». I és que, com dirà Miquel, «cal realment una fe molt arrelada per a salvar l'esperança». Però «no han estat precisament els temps adversos els que l'han feta trontollar; llavors sí que somiàvem gràcies a la fe en el demà».

La JAEC i els primers exàmens per a professors de català

L'any 1961 marca un abans i un després en la represa cultural catalana. L'11 de juliol es constitueix Òmnium Cultural i, amb només 24 hores de diferència, neix la Junta Assessoradora per als Estudis de Català (JAEC) a casa de l'escriptor Josep M. de Sagarra, president de la Secció Filològica de l'IEC.

Dos mesos abans, l'11 de maig de 1961, la Secció Filològica celebra una trobada al domicili de Sagarra. Hi assisteixen, també, Coromines, Casacuberta, Moll, Sanxis-Guarner i Bohigas. L'acta de la reunió constata la necessitat de «vetllar pel bon encert en el nomenament de

professors de català i sotmetre'ls a certes proves de preparació que haurien d'ésser vigilades per la pròpia institució». L'1 de juliol es tornen a reunir a casa de Sagarra. La Secció accepta constituir una JAEC integrada per tres membres de la Secció Filològica i tres professors de català acreditats, que «vetllaria per la solvència dels professors i estendria documents acreditatius de les proves a què serien sotmesos i de l'aptitud demostrada». S'acorda celebrar una nova reunió. Joan Triadú és convidat a participar-hi per definir les funcions de la projectada JAEC. I es constitueix la primera Junta, conformada per Ramon Aramon, Josep M. Casacuberta i Joan Coromines, per part de l'IEC, i pels professors de català Eduard Artells, Josep Miracle i Joan Triadú.

La fundació d'Òmnium Cultural el 1961 i el nomenament de Joan Triadú com a secretari tècnic de l'entitat suposen un gran impuls per a les classes de català. Es crea la Comissió Delegada d'Ensenyament (CDE) d'Òmnium. I, així, mentre la CDE agrupa els professors de català i promou l'ensenyament del català a través de l'organització de cursos presencials i per correspondència, la JAEC s'ocupa de l'organització dels exàmens i l'expedició dels títols de mestre de català. «Van crear una institució que fes d'Acadèmia de la Llengua per donar validesa als professors que tenien capacitat per ensenyar català», comenta Arenas.

El primer examen per obtenir el certificat de grau elemental es convoca a Barcelona el 1961, al local del Cercle Sardanista, a la plaça del Pi. «La sala del Cercle Sardanista on es va concentrar la gent era gran i atapeïda. Tot i que ja s'havia entrat a la tardor, hi feia calor, però era prohibit d'obrir els balcons perquè aquella reunió no era autoritzada i s'havia d'evitar que, des del carrer, se la pogués

notar», descriu Amigó en el seu llibre. En aquesta primera convocatòria participen només aspirants de fora de Barcelona, la majoria dels quals havien seguit un curs preparatori per correspondència. Albert Jané fa l'examen de professors de català per a aspirants residents a Barcelona el 7 de gener de 1962, novament al Cercle Sardanista i junt amb els seus companys Maria Eugènia Dalmau i Josep Ibàñez. En acabar l'examen ho celebren amb un àpat a la plaça Lesseps. Fabre, Huertas i Ribas expliquen que s'organitzava una mena de banquet de noces dels senyors Triadú, en restaurants com el ja desaparegut Caribe, «i entre plat i plat, hom parlava del català».

L'aparició de la gramàtica Signe

«Hi va haver una persona que va fer molt perquè associacions i entitats poguessin fer classes de català, i aquest va ser Josep Tremoleda», referencia Joaquim Arenas. Deixeble dels primers cursos de català de Joan Triadú i fundador de la revista infantil *Cavall Fort* el 1961, Tremoleda impulsa la creació d'una xarxa de classes de català en entitats i parròquies d'arreu de Catalunya, amb el lema de *20 lliçons de català per a perdre la por a llegir i escriure en català*. Les classes de català augmenten molt significativament, i se n'arriben a organitzar una cinquantena de cursos. En aquella època, Albert Jané imparteix català al Centre Moral del Poblenou, en una entitat recreativa de Sants i a l'Ateneu de Sant Just Desvern.

El 1962, Albert Jané, Josep Ibàñez, Enric Gual i Maria Eugènia Dalmau publiquen *Signe. Normes pràctiques de gramàtica catalana*. «La gramàtica *Signe* va ser una idea

del Josep Tremoleda, que va ser un gran activista, un gran animador d'activitats culturals, i l'any 61 va tenir la idea de fer una gramàtica que pogués conèixer una àmplia difusió», remarca Jané. «Hi havia un llegat d'un català que vivia a Amèrica, que havia donat uns diners per la cultura catalana. En Josep Tremoleda ens va convocar als quatre autors, encara me'n recordo, això devia ser l'agost de l'any 61. I ens van dir: "podríem fer una gramàtica popular, una gramàtica de gran difusió". No se'ns hauria ocorregut mai fer una gramàtica...! Aquesta gramàtica havia d'estar llesta, impresa, a principis del 62, per tant vam anar molt ràpid. Recordo que, l'any 63, quan vaig entrar a *Cavall Fort*, al mes de juny, vam fer la segona edició. Se n'han fet set o vuit edicions. Es va difondre molt... Jo encara em meravello una mica, perquè els quatre autors no érem gramàtics, i ens vam atrevir i el vam fer. Justament, potser aquest va ser l'element que va fer que molta gent connectés. Jo dic que els defectes de *Signe* són la seva virtut», observa.

Signe consta de vint-i-cinc lliçons, que acaben sempre amb un fragment literari català, exercicis sobre el text literari i sobre la lliçó en qüestió. Entre altres fragments de literatura catalana, destaquen «Nit de tenebres», d'Agustí Esclasans, de l'antologia de contes de la Biblioteca Selecta; *El naufrag feliç*, de Ramon Folch i Camarasa; *Una selva com la teva*, de Manuel de Pedrolo; *Les històries naturals*, de Joan Perucho; *Les formes de la vida catalana*, de Josep Ferrater Mora; *Homenots, sisena sèrie*, de Josep Pla; «El principi de la saviesa», de Pere Calders, del llibre *Cròniques de la veritat oculta*, premi Víctor Català de 1954; *Festa Major*, de Josep Vallverdú; *La literatura catalana i el poble*, de Joan Triadú, premi

Josep Ixart 1960; «El venedor de noms», de Josep Maria Espinàs, del llibre *Varietés*, premi Víctor Català de 1958; *Entre dos silencis*, d'Aurora Bertrana, i *Indagacions possibles*, de Joan Fuster.

Enric Larreula explica com utilitzaven la gramàtica *Signe* en les classes de català de Pere Elies i Busqueta: «Passàvem el llibre *Signe*. Fèiem els exercicis del llibre i després llegíem pomposament la poesia, perquè les lliçons tenien poesia. “Ulls meus, ulls que viviu goluts damunt mon rostre; per vosaltres la imatge d'Ella, dolça a servir, és davallada al cor, i llum tan pia hi fa que ja no hi va l'or d'aquest sol que és glòria vostra”. *Estances*, de Carles Riba. I després la de l'Espriu: “Oh, que cansat estic de la meua covarda, vella, tan salvatge terra, i com m'agradaria d'allunyar-me'n, nord enllà, on diuen que la gent és neta i noble, culta, rica, lliure, desvetllada i feliç!”. Treballàvem el poema».

Mentrestant, a Reus, Robert Miralles, fundador de la colla sardanista Roques Montserratines el 1949, comença a donar classes de català als dansaires de l'esbart Montserrat del Centre de Lectura de Reus, i també a casa seva. «Fins a l'any 61 havien estat molt minsos, perquè realment no arribaven a la categoria de cursos. Sobre una temàtica pròpia i entre companys d'esbart i sardanistes s'anaven fent petites classes a casa meua i als locals del Centre de Lectura destinats a assajar els ballets», explica en un opuscle sobre l'ensenyament del català a Reus i des de Reus, del 1961 al 1966. En aquell període, Miralles fa classes a la Secció Excursionista del Reus Deportiu. L'any 1962 dona inici a un curset de català a l'acadèmia Cervantes de Reus, on també fa classes de comptabilitat. A Riudoms comença a fer classes a un grup de 17 dansaires

del Casal Parroquial, i al Patronat per al Foment de la Sardana, a l'Orfeó Reusenc, inicia un curset de català amb dotze estudiants. Primer fa servir la gramàtica de Jeroni Marvà, pseudònim dels pedagogs Artur Martorell i Emili Vallès, i a partir de febrer del 62 comença a utilitzar la gramàtica *Signe*. Aquell any endega, també, un curs al Club Natació Reus Ploms, que l'any següent continua el seu company Ramon Amigó. Amigó també dona classes de català a l'Associació Excursionista de Reus i al local dels escoltes a la parròquia de Sant Joan.

El Centre d'Estudis Francesc Eiximenis i els cursos de la Diputació Provincial de Barcelona

Amb només dos anys d'existència, la JAEC ha diplomat 77 professors, i en el curs 1962-1963, gairebé noranta entitats de Barcelona capital ofereixen cursos de català per a adults. El 2 de desembre de 1963, Òmnium Cultural és suspès governativament i el Govern Civil de Barcelona clausura la seu del Palau Dalmau número 20. Amb tot, les classes de català i l'activitat de la Comissió Delegada d'Ensenyament continuen sota l'empara del Centre d'Estudis Francesc Eiximenis. Amb la clausura d'Òmnium, els exàmens dels aspirants que s'havien presentat a la convocatòria de 1963 queden tancats dins i s'han de tornar a repetir el 21 de juny de 1964, al local del Centre d'Influència Catòlica Femenina (CICF).

L'any 1965, neix la primera càtedra de Llengua i Literatura Catalanes a la Universitat de Barcelona i al local del Centre d'Estudis Francesc Eiximenis es forma una

biblioteca que aplegarà tota mena de textos per a l'ensenyament del català. «Deixem per a una altra avinentesa de donar compte de l'activitat del Seminari de Didàctica. Avui no direm sinó que ha preparat a tota pressa un Curs Elemental de Català per correspondència que hom havia sol·licitat urgentment. Vist que no podia disposar de *Signe*, exhaurit, i havent-se de basar en algun dels llibres que ja hi ha al mercat, faltats de temps per a crear un Curs de cap i de nou, després d'alguns tempteigs ha adoptat el llibret *Ortografia*, de Jeroni Marvà, de la Col·lecció Popular Barcino, adaptant-lo al nostre propòsit mitjançant unes notes complementàries. El curs ja és a punt i ha començat a funcionar», recull una informació de desembre del 1965 dels Seminaris del Centre d'Estudis Francesc Eiximenis. Amb tot això, la tercera edició de *Signe* està en camí, i el curs de perfeccionament per a professors que imparteix el senyor Eduard Artells «va endavant». «Els qui, no podent-hi assistir, s'hi han interessat, reben els resums corresponents de les classes.»

Dedicat a l'ensenyament del català, per les aules del mestre Artells passaran «gairebé tots els que avui són professors, almenys de Barcelona», apunta Carme Garçaball l'octubre de 1966, en una entrevista feta a Eduard Artells per a la carta circular exclusivament per als socis dels Seminaris de la Comissió Delegada d'Ensenyament. El presenta com «un home senzill, amable, cordial, sempre a punt de l'acudit oportú; més que el mestre, l'amic més sinceríssim de tots».

Artells comença a treballar de meritori en una agència de duanes del carrer Ample, el dia de l'enterrament de Prat de la Riba. Té catorze anys. És l'any 1917 i com que la seu del Centre Autonomista de Dependents del Comerç i

de la Indústria (CADCI), a la Rambla de Santa Mònica, és molt a prop del despatx, en sortir de la feina al vespre, va a classe. «Tot el que sé de francès, d'italià i d'anglès, ho vaig aprendre al CADCI. I un bon dia, cap al 1919, tot esperant l'hora d'entrar a classe, em caigué a les mans *La Publicidad* del vespre, que començava a publicar les converses filològiques de Pompeu Fabra. I ja vaig restar enfabrat per sempre més.» Quan *La Publicitat* del matí es catalanitza el 1922, Artells retalla a consciència totes les converses que Fabra publica a diari, que apropen la normativa del català modern als lectors catalans. L'any 1929, *La Publicitat* organitza un concurs de correcció durant sis diumenges, amb un clar guanyador, proclamat pel mateix Pompeu Fabra en un text al diari el 7 d'abril: «El guanyador, en el concurs que terminà el dia 31 del mes de març, és el senyor E. Artells, que és l'únic concursant que ha notat i esmenat degudament totes les faltes de gramàtica contingudes en els sis fragments donats a corregir».

Fabra destaca que, «per alguns dels treballs presentats i per cartes que ens han estat adreçades, hem pogut constatar que n'hi ha molts que encara no tenen una idea exacta del que és una falta de gramàtica (*òrgan*, suposant que no fos un mot admès —al costat d'*orgue* i amb significació distinta— no seria per això una falta de gramàtica), i alguns ni tan solament del que és una falta d'ortografia. Això ens obliga a explicar-los-ho en un parell de converses que publicarem en aquesta secció. Si n'haguessin tingut una idea exacta, s'haurien estalviat moltes correccions innecessàries (algunes errònies). D'altres concursants, entre ells el senyor Artells, també han proposat esmenes estilístiques i de lèxic alguna vegada, però, a més que, en

general, ho han fet encertadament, no han oblidat de fer constar que no es tractava de faltes de gramàtica».

Arran del concurs, Artells es presenta a Mestre Fabra, «i ja no hi vaig perdre mai el contacte», declara a Garsaball. Molts vespres, Artells va a trobar Fabra a la sortida del Polytècnicum, on fa classe de Llengua dels Estudis Universitaris Catalans, i, de camí a l'estació de França, aprofita per fer-li consultes sobre problemes gramaticals, que «ell més d'un cop em resolía damunt el taulell mateix de la taquilla de l'estació. Fins que un dia em feu anar a les Edicions Proa». Artells «treballava vuit hores diàries al despatx, assistia a classe al CADCI, corregia llibres i cantava a l'Orfeó», en aquella època. L'any 30 deixa el despatx i la correcció passa a ser la seva activitat principal. L'any 30 deixa el despatx i la correcció passa a ser la seva activitat principal, fins a l'any 1931.

La Diputació de Barcelona restableix la càtedra Pompeu Fabra i en crea una nova, de català elemental, com a curs preparatori. Així mateix, es reorganitza l'Extensió d'Ensenyament Tècnic (Escola per correspondència), fundada en la Mancomunitat. «El Mestre em cridà tot seguit a l'Extensió d'Ensenyament Tècnic per a l'ensenyament del català per correspondència a tots els mestres de Catalunya», que dirigeix el professor Emili Vallès. *La Veu de Catalunya* del 18 de març de 1931 explica que «el lema de les escoles per correspondència és portar la Universitat a casa. Els nombrosos catalans que no tenen ocasió d'assistir a classe per aprendre la Gramàtica i l'Ortografia de llur pròpia llengua poden utilitzar els serveis d'aquesta Escola per poc lleure que tinguin per estudiar». Fruit d'aquests cursos, sorgeix el *Curs pràctic de gramàtica catalana* de Jeroni Marvà.

«D'altra banda, la Conselleria de Cultura muntà una xarxa de cursos nocturns distribuïts per tots els Grups Escolars de Barcelona. I, és clar, jo també en feia un», afegeix. Al mateix temps, s'incorpora a l'Oficina de Correcció d'Originals de l'Institut d'Estudis Catalans, on fa de corrector al costat d'Emili Guanyavents, corregint rètols i prospectes i revisant textos escolars. També, fa de professor de català al CADCI. «I, encara, feia classes per ràdio, amb alumnes davant el micròfon i tot, i presentades pel cèlebre Toresky», Josep Torres Vilalta, locutor de Ràdio Barcelona.

La seva entrevista amb Carme Garsaball data de 1966. Artells es mostra optimista quan afirma que, si bé «els anys de dejuni pesaren molt damunt els escriptors novells que començaren a manifestar-se en ésser represes les publicacions catalanes», també cal admetre que «la majoria d'aquells mateixos escriptors, que ara ja no són novells, han fet un pas enorme, i avui escriuen un català que fa goig de debò; i és que, malgrat les restriccions, aquests darrers anys no han passat endebades: sembla que no, però s'ha fet molta feina en l'aspecte lingüístic gramatical».

Artells reflexiona que la llengua «entre tots l'hem salvada, i ara la màxima aspiració és que pervingui a la plena normalitat», fent-se present en tots els àmbits, des de l'escola primària fins a la televisió. I és que no s'ha avançat gaire en relació amb la llengua parlada, sobretot per la manca d'escola, que és la base de la formació de l'infant. «Sort en tenim a l'hora present d'aquest gran afany que hi ha d'aprendre-la bé i de poder-la ensenyar. Ja ho veieu vós mateixa: no cal pas que us ho digui», adreça a Carme Garsaball.

El mestre Frederic Larreula recordava així el mestre Eduard Artells en uns versos *in memoriam*, després del seu traspàs el 28 de gener de 1971, publicats al *Butlletí interior dels Seminaris d'Ensenyament de Català*:

Encara et veig, davant de la pissarra,
petit i sorneguer, endreçant la parla
i esbrinant-ne els conceptes, quasi d'esma,
de tant que els dominaves.

Però ara veig, d'una faisó més clara,
que aquell fer teu, serè, net d'estridències
era com un segell inconfusible;
una mena d'empremta ben marcada.

Per a tu hi hagué, com a gramàtic que eres,
una oració exigent, ben alta
a què servir, fidelitat estricta,
fins al mateix lllindar de la partença.

I així fou com la parla d'aquest poble,
captiva de renúncies i estatismes,
trobà en tu l'oració subordinada
que enaltia el context i el feia digne.

Amb Òmnium encara en la clandestinitat, el 1967 la JAEC expedeix 197 certificats, mentre a Barcelona es fan 130 cursets i 650 estudiants aprenen català per correspondència. La defensa del català persisteix. El català no es rendeix.

El primer llibre de text en català publicat a Catalunya després de 1939 data de 1965: *Beceroles*, de la pedagoga Àngels Garriga, mare de Marta Mata. L'estiu del 67, Garriga publica *Estels*, amb il·lustracions del dibuixant Cesc, després de l'aparició d'un altre llibre infantil

essencial: *Faristol*, amb il·lustracions de Pilar Bayés. Des del *Butlletí dels Seminaris d'Ensenyament de Català* de juliol-agost de 1967 recorden: tant les *Beceroles* com *Estels* «són obres bàsiques, de les quals tan faltats estem, encara que no hi ha possibilitats que arribin en tota la plenitud que cal al camp que li és propi, perquè aquest li és vedat, el camp per al qual han estat concebuts aquests llibres: per a ésser llegits i assimilats als parvularis i a les escoles del nostre país. No obstant això, no dubtem de l'eficàcia i de la utilitat d'aquesta obra, encara que es vegi obligada a tenir un abast de caràcter restringit i que sigui privada de l'enorme difusió que seria lògic d'esperar-ne».

El mateix 1967, la Diputació Provincial de Barcelona acorda una moció que incorpora el català en la seva oferta de cursos. La Diputació organitza els seus primers exàmens de català, amb cinc-cents aspirants, i expedeix certificats d'aptitud per fer docència en les seves escoles i biblioteques populars. «Les classes de català impartides clandestinament durant les dècades dels anys cinquanta i seixanta del segle XX, en diferents punts del territori, estaven organitzades per la societat civil o per entitats privades. L'any 1967, però, va ser una administració pública, la Diputació de Barcelona, la que es va incorporar a l'oferta de docència i d'avaluació de l'idioma», apunta Daniel Casals en un article sobre la represa de l'ensenyament del català durant el tardofranquisme: els cursos i els exàmens de la Diputació de Barcelona (1967-75), publicat a la revista *Zeitschrift für Katalanistik* 31.

Amb la legalització d'Òmnium el 1967, la Comissió Delegada de l'Ensenyament passa a dir-se Delegació d'Ensenyament de Català (DEC). I, com explica Josep Faulí a *Els primers 40 anys d'Òmnium Cultural*, el creixement

de l'activitat de la DEC no cessa fins als darrers anys dels setanta. Les classes de català segueixen creixent i superen l'esfera privada per començar a introduir-se a les escoles. Joaquim Arenas destaca que la JAEC va arribar a titular més de 2.000 professors. Arenas es va examinar en els primers seixanta: «I la veritat és que es va fer una gran tasca. Perquè no tan sols es va dedicar a examinar. És de considerar el to amb què la gent hi anava, com si anés a fer un pas molt transcendent. És a dir, “jo m'apunto per examinar-me, treure una bona nota, però també m'adhereixo al procés de reconstrucció d'aquest país”».